
Batalla de Halmyros o del riu Cefis - Gran companya catalana

Autor:

Data de publicació: 14-09-2011

Batalla de Halmyros

Mapa dels estats grecs i llatins al sud de Grècia c. 1278

Data

15 de març de 1311

Ubicació

Halmyros, tessaly meridional

(o pel Boeotic Cephissus, prop d'Orchomenos)

39° 10.8? N, 22° 45'.Coordenades: 39° 10.8? N, 22° 45'.

Resultat

Victòria catalana decisiva i conquesta del Ducat d'Atenes

Bel·ligerants

Empresa Catalana

Ducat d'Atenes i

aliats

Comandants i líders

Desconegut
Walter V †

Força

2.000 cavalleria

4.000
infanteria (Crònica de la Morea)

3.500
cavalleria 4.000infanteria (Gregoras)

700
cavallers 24.000
infanteria (Muntaner)

6.400
cavalleria 8.000
infanteria (Gregoras)
2.000 cavalleria
4.000
infanteria (Crònica de la Morea)

Baixes i pèrdues

Desconegut
Molt pesat

Localització de Greece a Grècia

La Batalla d'Halmyros, coneguda pels primers estudiosos com la Batalla del Cephissus o Batalla d'Orchomenos, va tenir lloc el 15 de març de 1311, entre les forces del Ducat franc d'Atenes i els seus vassalls sota Walter de Brienne contra els almogàvers de la Companyia Catalana, resultant en una victòria decisiva per als catalans.

Compromesa amb el seu contractador original, és a dir l'Imperi Bizantí, la Companyia Catalana havia travessat els Balcans del sud i va arribar al sud de Grècia el 1309. El nou duc d'Atenes, Walter de Brienne, els va contractar per atacar el governant grec de la veïna Tessaly. Tot i que els catalans van conquerir gran part de la regió per a ell, Walter es va negar a pagar lo acordat i es va preparar per expulsar-los dels seus dominis. Els dos exèrcits es van trobar a Halmyros, al sud de Tessàlia (o al Boeotic Cephissus, prop d'Orchomenos, segons una interpretació anterior). Els catalans van ser considerablement superats en nombre i debilitats per les reticències a lluitar dels seus auxiliars turcs. La companyia va tenir l'avantatge de seleccionar el camp de batalla, posicionant-se darrere del terreny pantanos, que van inundar encara més. Pel costat atenenc, molts dels senyors més importants de la Grècia franca hi van estar presents i Walter, un home orgullós i confiat en la destresa de la seva pesada cavalleria, va procedir a carregar contra la línia catalana. Però el pantà va impedir l'atac franc i la infanteria catalana es va mantenir ferma. Els turcs es van tornar a unir a la Companyia i l'exèrcit franc va ser vençut; En Walter i gairebé tots els cavallers del seu regne van caure al camp. Com a resultat de la batalla, els catalans es van fer càrrec del Ducat d'Atenes, ja sense líder i van governar aquesta part de Grècia fins a la dècada de 1380.

Antecedents

Article principal: Frankokratia

Després del saqueig de Constantinoble el 1204, gran part de Grècia va quedar sota el govern dels principats croats francs. Els més notables van ser el Regne de Tessalònica, el Principat d'Achaea, i el Ducat d'Atenes, amb la seva capital a Tebes. Tessalònica va resultar de curta durada i va caure en els grecs resurgents, però els altres principats francs van perseverar i fins i tot van prosperar durant la major part del segle XIII. [2] En la seva fita[3] 1909 història de la Grècia franca, el medievalista William Miller escriu sobre el Ducat d'Atenes que "sota el domini dels ducs de la casa de la Roche , el comerç va prosperar, fabrica va florir, i els esplendors de la cort teban va impressionar als estrangers acostumats a les pompes i pagesos d'estats molt més grans." [4] El 5 d'octubre de 1308, l'últim duc de la Roche d'Atenes, Guy II, va morir sense fills. La seva successió va ser disputada, però a mitjans de 1309, el Tribunal Superior (consell feudal) d'Achaea va triar el seu cosí, el noble borgonyó Walter de Brienne, com a successor. [5] [5]

En aquest moment el món grec estava en agitació a causa de les accions de la Companyia Catalana, un grup de mercenaris, veterans de la Guerra dels Vespres sicilianes, originalment contractats per l'Imperi Bizantí contra els turcs a Àsia Menor . La sospita mútua i les pedreres van portar a la guerra amb els bizantins; desallotjats de la seva base a Gallipoli el 1307, els catalans van lluitar i van saquejar el seu camí cap a l'oest a través de Tràcia i Macedònia, fins que, pressionats per les tropes bizantines sota Chandrenos, van entrar a Tessaly a principis de 1309. [6] L'últim líder de la companyia, Bernat de Rocafort, havia previst la restauració del Regne de Tessalònica amb ell mateix al capdavant, i fins i tot havia entrat en negociacions per a una aliança matrimonial amb Guy II. Res va venir d'aquestes negociacions, ja que la regla cada vegada més despòtica de Rocafort va portar a la seva deposició. Després d'això, la Companyia va ser governada per un comitè de quatre, assistit per un consell de dotze membres. [9] L'arribada dels 8.000 homes de la companyia a Tessaly va causar preocupació al seu governant grec, Joan II Doukas. Després d'haver explotat la mort de Guy II per repudiar el senyoriu dels ducs d'Atenes, Joan es va dirigir a Bizanci i l'altre principat grec, el Despotat d'Epiro, per obtenir ajuda. Derrotats pels grecs, els catalans van acordar passar pacíficament per Tessàlia cap als principats francs del sud de Grècia. [10] [10]

Walter de Brienne havia lluitat contra els catalans a Itàlia durant la Guerra dels Vespres, parlava la seva llengua, i

s'havia guanyat el seu respecte. Utilitzant aquesta familiaritat, ara va contractar la Companyia durant sis mesos contra els grecs, a l'alt preu de quatre unces d'or per a cada cavaller pesat, dos per cada cavaller lleuger, i un per cada infanteria, que es pagarà cada mes, amb dos mesos de pagament per endavant. Tornant enrere, els catalans van capturar la ciutat de Domokos i una trentena d'altres fortaleeses, i van saquejar la rica plana de Tessàlisi, obligant els estats grecs a arribar a un acord amb Walter. [11] Així va portar a Walter reconeixements i recompenses financeres del Papa Climent V, però el Duc ara es va negar a honrar la seva negociació amb els catalans i proporcionar el sou de quatre mesos restants. Walter va triar els millors 200 genets i 300 infanteria almogàvar de la Companyia, els va pagar la seva morositat i els va donar terra perquè romanien al seu servei, mentre ordenaven a la resta lliurar les seves conquestes i marxar. Els catalans es van oferir a reconèixer-lo com el seu senyor si se'ls permetia mantenir part de la terra que havien pres per establir-se, però Walter va rebutjar la seva proposta i es va preparar per expulsar-los per la força. [11][12][13] El duc d'Atenes va reunir un gran exèrcit, comprèn els seus feudatoris—entre els més destacats hi havia Albert Pallavicini, Margrave de Bodonitsa, Tomàs III d'Autremencourt, Senyor de Salona i Mariscal d'Achaea, i els barons d'Euboea, Boniface de Verona, Jordi I Ghisi, i Joan de Maisy—així com reforços enviats des dels altres principats de la Grècia franc. [14] El 2007, el govern va començar a

Batalla

Fonts i localització de la batalla

Diverses fonts informen en diversos graus de detall sobre els fets abans i durant la batalla: capítol 240 de la crònica de Ramon Muntaner; les diverses versions de la Crònica de Morea (seccions 540 i 548 de la versió francesa, versos 7263–7300 i 8010 de la versió grega, i les seccions 546–555 de la versió aragonesa), llibre VII secció 7 de la història de l'escriptor bizantí Nikephoros Gregoras, i breus relats en el Llibre VIII de la Cronica Nuova del banquer i diplomàtic florentí Giovanni Villani, a la Istoria di Romania de l'estadista venecià Marino Sanudo[15] i en lletra d'aquest últim que va romandre inèdit fins a 1940. [16][16] [17]

Segell de la Gran Empresa Catalana, c. 1305

La ubicació de la batalla varia en les diferents fonts entre dues ubicacions. Muntaner informa que va tenir lloc "en una bonica plana prop de Tebes, on hi havia aiguamolls", que ha estat identificat amb la plana del Boeotic Cephissus i els aiguamolls del llac Copais (ara drenats). Gregoras també esmenta que la batalla va tenir lloc prop del Boeotic Cephissus. [16] D'altra banda, les versions de la Crònica de la Morea col·laboren a "Halmyros", pel que sembla la ciutat del mateix nom al sud de Tessàly,[20][21] on hi havia una altra ciutat coneguda com Tebes. L'antiga localització havia estat afavorida durant molt de temps en beca; En la seva història estàndard de la Grècia franca, William Miller va rebutjar Halmyros sobre la base de la topografia descrita per Muntaner, una visió que continua repetida en obres més recents. [18] Hi ha diverses propostes d'estudiosos moderns per al lloc exacte de la batalla a la vall de Cephissus, que van des de les proximitats d'Orchomenos i les proximitats de Copais fins a llocs més al nord, al voltant dels pobles de Chaeronea i Davleia, o fins i tot Amklefiia i Lilaia. [15] [15]

La plana d'Almyros, o els camps de Crocus, com es veu des de les muntanyes Othrys.

L'examen crític de les fonts primàries per part d'estudiosos més recents ha revertit la situació. Muntaner va ser membre de la Companyia fins a 1307, però va ser enviat com a governador de Djerba quan es va produir la batalla i només va compilar la seva crònica entre 1325 i 1328, donant lloc a alguns errors greus en el seu compte. [25] Gregoras, encara

que contemporani de la batalla, va escriure la seva història fins i tot més tard, entre 1349 i 1351, confiant principalment en comptes de segona mà; el seu relat de les activitats de la companyia durant els anys previs a la batalla són esbojarrats i inexactes, i el seu relat de la batalla en si està molt a prop del de Muntaner, indicant potser que Gregoras va dibuixar una font occidental. [26] D'altra banda, la versió original francesa de la Crònica de la Morea, en la qual es dibuixen totes les altres versions, va ser escrita entre 1292 i 1320, i la versió francesa abreujat que sobreviu avui en dia va ser compilada poc després per un autor ben informat a la Morea. Les versions grega i aragonesa, compilades a finals de segle, contenen essencialment la mateixa informació que la versió francesa. [27] Una prova crítica va ser el descobriment i publicació el 1940 d'una carta de 1327 de Marino Sanudo, que era un capità de galeres que operava al golf Euboean del Nord el dia de la batalla. Sanudo afirma clarament que la batalla va tenir lloc a Halmyros ("... fuit bellum ducis Athenarum et comitis Brennensis cum compangna predicta ad Almiro"), i el seu testimoni es considera generalment fiable. [16] Coma resultat, els estudis històrics més recents comunament accepten Halmyros com el lloc de la batalla. [16][18][28][29][30]

Curs de la batalla

Segons la Crònica de la Morea, l'exèrcit català estava format per 2.000 cavalleria i 4.000 infanteria, mentre que Gregoras reclama 3.500 cavalleria i 4.000 infanteria per als catalans. [32] La cavalleria catalana era majoritàriament d'origen turc (Sanudo informa que eren 1.800), tant turcoples com arquers de cavalls; servint sota els seus propis líders, els turcs es van dividir en dos contingents, un dels turcs anatòlia sota Halil, que s'havia unit a la companyia el 1305, i un altre sota Malik, que havia desertat del servei bizantí poc després de la Batalla d'Apros. Els membres d'aquest últim havien estat batejats com a cristians. [33] Les fonts difereixen considerablement en la mida de l'exèrcit de Walter: Gregoras informa de 6.400 cavalleria i 8.000 infanteria, i la Crònica de la Morea la situa en "més de" 2.000 cavalleria i 4.000 infanteria, mentre que Muntaner afirma que comprenia 700 cavallers i 24.000 infanteria, aquest últim majoritàriament grec. Els estudiosos moderns consideren que aquests números són exagerats, però sí que suggereixen que l'exèrcit atenenc tenia superioritat numèrica sobre els catalans. [12][34]

Fragments del segell de Walter de Brienne, afegits al seu últim testament

Davant d'un enemic numèricament superior però menys experimentat, la Companyia va assumir una posició defensiva, tenint cura de seleccionar un camp de batalla que els afavoria. [12] Els catalans van triar una posició naturalment forta, protegida per un pantà que, segons Gregoras, es va potenciar excavant trinxeres i inundant-les amb aigua desviada del riu proper. Els catalans van prendre posicions sobre terra ferma darrere del pantà, organitzant-se en una línia sòlida, però les fonts no donen més detalls sobre les seves disposicions. [35] L'exèrcit atenenc es va reunir a Zetouni (Iamnia moderna). El 10 de març de 1311, Walter de Brienne va compondre el seu testament allà i va dirigir el seu exèrcit. [37] La presència de l'exèrcit franc a Zetouni en aquest moment és un nou testimoni a favor de localitzar la batalla a Halmyros, ja que Zetouni es troba al nord del Cephissus però al sud-oest de Halmyros. Perquè els comptes de Muntaner i Gregoras siguin correctes, els catalans haurien d'estar darrere de l'exèrcit del Duc; Gregoras també escriu que els catalans van passar pel Termòpylae per arribar a Boeòtia, cosa que és extremadament improbable donada la presència de fortes guarnicions franques a Zetouni i Bodonitsa. [39] [39]

En vigílies de la batalla, els 500 catalans al servei del Duc, abatuts per la consciència, se'n van anar a ell i li van demanar permís per tornar a unir-se als seus antics camarades en armes, dient que preferirien morir que lluitar contra ells. Walter suposadament els va donar permís per marxar, responent que eren benvinguts a morir amb els altres. [35] Els auxiliars turcs van prendre una posició separada a prop, pensant que la baralla era un pretext disposat per la Companyia i el Duc d'Atenes per exterminar-los. [35] [35] El 2007,

Walter va ser reconegut per la seva valentia, vorejant la imprudència, i estava segur de l'èxit, com ho demostra la seva resposta als 500 mercenaris. [41] L'orgull i l'arrogància d'en Walter, combinat amb el seu avantatge numèric i la seva creença innata en la superioritat de la cavalleria noble pesada sobre la infanteria, el van portar a subestimar fatalment els catalans i ordenar una càrrega, tot i que el terreny era advers a la cavalleria. [42] Impacient per a l'acció, segons Muntaner, Walter va formar una línia de cavalleria de 200 cavallers francs "amb esperons daurats", seguit de la infanteria, i es va col·locar amb la seva bandera a l'avantguarda. L'atac franc va fracassar, però la raó no està clara; La

descripció de Muntaner és curta i no proporciona detalls, mentre que a Gregoras, la pesada cavalleria franca es va quedar atrapada en el fang, amb els almogàvers, lleugerament armats amb espases i dards, enviant els cavallers enfilats en la seva armadura pesada. Aquesta és la versió comunament acceptada entre els estudiosos també. La Crònica de la Morea implica que la batalla va ser durament lluitada —que, com apunta l'historiador militar Kelly DeVries, sembla contradir Gregoras— i que el pantà possiblement només va reduir l'impacte de la càrrega, en lloc d'enderrocar-la per complet. És evident que els catalans van derrotar l'acusació i que el Duc i la majoria dels seus homes van caure. A mesura que les dues línies es van enfrontar, els auxiliars turcs es van adonar que no hi havia traïció i van baixar del seu campament sobre l'exèrcit atenenc, fent pànic i encaminant les seves restes. [43][43]

Gregoras informa que 6.400 cavalleria i 8.000 infanteria van caure en la batalla, el mateix nombre que dona per a les forces de Walter. Segons Muntaner, 20.000 infanteria van morir i només dos dels set-cents cavallers van sobreviure a la batalla, Roger Deslaur i Boniface de Verona. Igual que el nombre de tropes involucrades en la batalla, aquestes pèrdues són no verificables i probablement exagerades, però indiquen l'escala de la derrota atenenca. [45] Tant David Jacoby com Kenneth Setton han assenyalat que les similituds entre el relat de la batalla a Muntaner i Gregoras i les descripcions de l'anterior Batalla dels Esperons d'Or el 1302, on la infanteria flamenca va derrotar els cavallers francesos, fins al nombre de 700 cavallers morts "tots amb esperons d'or", tal com va afirmar Muntaner. Jacoby, en particular, considera la creació d'un pantà artificial per aturar la càrrega de cavalleria com un element possiblement inventat en ambdós casos, amb el propòsit d'explicar la sorprenent derrota dels cavallers francesos mitjançant l'ús d'una trampa "traïdora". [47] Se sap que alguns alts membres de la noblesa franca han sobreviscut: Nicholas Sanudo, més tard duc de l'arxipèlag, va aconseguir escapar, i alguns altres com Antoine le Flamenc, que se sap que van participar i van sobreviure a la batalla, probablement van ser capturats i posteriorment rescatats. [46] El cap de Walter va ser tallat pels catalans i molts anys més tard va ser portat a Lecce, a Itàlia, on el seu fill Walter VI el va enterrar a l'església de Santa Croce. [46] [46]

Seqüeles

La batalla va ser un esdeveniment decisiu en la història de la Grècia franca; [21] Gairebé tota l'elit franca d'Atenes i els seus estats vassalls estaven morts al camp, i quan els catalans es van traslladar a les terres del Ducat, hi va haver escassaresistència. [48] Els habitants grecs de Livadeia immediatament es van rendir a la seva ciutat fortament fortificada, per la qual cosa van ser recompensats amb els drets dels ciutadans francs. Tebes, la capital del Ducat, va ser abandonada per molts dels seus habitants, que van fugir a la fortalesa veneciana de Negroponte, i va ser saquejada per les tropes catalanes. Finalment, Atenes va ser lliurada als vencedors per la vídua de Walter, Joanna de Châtillon. Tots els atènics i boeotia van passar pacíficament a mans dels catalans, i només el senyoriu d'Argos i Nauplia al Peloponès va romandre en mans dels partidaris de Brienne. [49] Els catalans van dividir el territori del Ducat entre ells. El delme de l'anterior aristocràcia feudal va permetre als catalans prendre possessió amb relativa facilitat, en molts casos casant-se amb les vídues i mares dels mateixos homes que havien mort a Halmyros. [51] Els aliats turcs catalans, però, van rebutjar l'oferta d'instal·lar-se al Ducat. Els turcs de Halil van prendre la seva part del botí i es van dirigir cap a Àsia Menor, només per ser atacats i gairebé aniquilats per una força bizantina i genovesa conjunta mentre intentaven creuar els Dardanells uns mesos més tard. Els turcs de Malik van entrar al servei del rei serbi Stefan Milutin, però van ser massacrats després de rebel·lar-se contra ell. [52][53]

A falta d'un líder d'estatura, l'Empresa Catalana es va dirigir als seus dos captius distingits; Van demanar a Boniface de Verona, a qui coneixien i respectessin, que els lideressin, però després que ell es negués, van triar Roger Deslaur. [54] Deslaur va demostrar una decepció, i l'hostilitat de Venècia i els altres estats francs va obligar els catalans a buscar un poderós protector. Es van dirigir al rei aragonès de Sicília, Frederic II, que va nomenar al seu fill Manfred com a duc d'Atenes. A la pràctica, el Ducat va ser governat per una successió de vicaris generals nomenats per la Corona aragonesa, sovint membres cadets de la família reial aragonesa. El vicari general més reeixit, Alfonso Fadrique, va expandir el Ducat a Tessàly, establint el Ducat de Neopatras el 1319. Els catalans van consolidar el seu govern i van sobreviure a un intent briennista de recuperar el Ducat entre 1331 i 1332. [56] En la dècada de 1360, els dos ducs van ser plens de lluita interna, incloent una quasi guerra amb Venècia, i cada vegada sentia més l'amenaça dels turcs otomans, però un altre intent briennista de llançar una campanya contra ells en 1370-1371 va arribar a entremaliat. [58] No vaser fins al 1379-1380 que el govern català es va enfrontar al seu primer greu contratemps, quan l'empresa navarresa va conquerir Tebes i gran part de Boeotia. Entre 1386 i 1388, l'ambiciós senyor de Corinth, Nerio I Acciaïoli, va capturar Atenes i va reclamar el Ducat de la Corona d'Aragó. Amb la seva captura de Neopatras el 1390, l'era del domini català a Grècia va arribar a la seva fi. [60][61]

En la història militar, la batalla va ser part d'un canvi important en la guerra europea, que va començar amb la Batalla dels Esperons d'Or el 1302: va assenyalat una època en què la infanteria va desafiar amb èxit el predomini tradicional de cavalleria pesada. [62][63]

Referències

^ Chisholm, Hugh, (1911). ?«Almogávares» (en anglès). Encyclopædia Britannica (11a ed.). ?1,0 1,1 1,
 ^ Longnon 1969, pàg.
 ^ Pany 2013, p. 31.
 ^ Miller 1908,pàg.
 ^ Miller 1908, pàg.
 ^ Miller 1908, pàg.
 ^ Setton 1975,pàg.
 ^ Devries 1996, pàg.
 ^ Miller 1908, pàg.
 ^ Miller 1908, pàg.
 ^ Jump up to:Un B Miller 1908, pàg.
 ^ Jump up to:Un b c d Devries 1996,pàg.
 ^ Setton 1975,pàg.
 ^ Miller 1908, pàg.
 ^ Jump up to:Un B Bon 1969, pp. 187–188 (nota 4).
 ^ Jump up to:Un b c d Kalaitzakis 2011, 4.1. ????? ???? ??????
 ^ Jump up to:Un B Jacoby 1974, pàg.
 ^ Jump up to:Un b c Setton 1976, p. 442 (nota 3).
 ^ Jacoby 1974, pàg.
 ^ Miller 1908, p. 229 (nota 3).
 ^ Jump up to:Un B Jacoby 1974,pàg.
 ^ Miller 1908, pàg.
 ^ Topping 1975,pàg.
 ^ Multa 1994, pp. 242, 244.
 ^ Jacoby 1974,pàg.
 ^ Jacoby 1974, pàg.
 ^ Jacoby 1974, pàg.
 ^ Nicol 1993,pàg.
 ^ Bloqueig de 2006, pàg.
 ^ Loenertz 1975, pàg.
 ^ DeVries 1996, p. 60.
 ^ Kalaitzakis 2011, 4.2. ?? ????????? ???? ??????????
 ^ Jacoby 1974, pàg.
 ^ Miller 1908,pàg.
 ^ Jump up to:Un b c Devries 1996,pàg.
 ^ Miller 1908,pàg.
 ^ Miller 1908, pàg.
 ^ Jacoby 1974,pàg.
 ^ Jacoby 1974, pàg.
 ^ Miller 1908,pàg.
 ^ Miller 1908,pàg.
 ^ Devries 1996, pàg.
 ^ Devries 1996, pàg.
 ^ Miller 1908, pàg.
 ^ Jump up to:Un B Devries 1996,pàg.
 ^ Jump up to:Un b c Miller 1908,pàg.
 ^ Jacoby 1974, pàg.
 ^ Miller 1908, pàg.
 ^ Miller 1908, pàg.
 ^ Setton 1975,pàg.
 ^ Bloqueig 2013, pp. 14, 120–121.
 ^ Miller 1908,pàg.
 ^ Jacoby 1974, pàg.
 ^ Miller 1908, pàg.
 ^ Setton 1975,pàg.
 ^ Miller 1908, pàg.
 ^ Setton 1976, pàg.
 ^ Miller 1908, pàg.
 ^ Setton 1976, pàg.
 ^ Miller 1908, pàg.

^ Setton 1976, pp. 466–471.
^ Kalaitzakis 2011, 5. ?? ????????? ???? ? ????????? ???? ??????.
^ DeVries 1996, pp. 191–197.

Fonts

Bon, Antoine (1969). La Morée franque. Recherches historiques, topographiques et archéologiques sur la principauté d'Achaïe . Estudis històrics, topogràfics i arqueològics sobre el Principat d'Achaea. París: De Boccard. OCLC 869621129.

Devries, Kelly (1996). Guerra d'infanteria a principis del segle XIV. Woodbridge: Boydell Premsa. ? 8,0 8,1 8,2 8,3 8,4 8,4 8,4 8,4 8,6 8,6 8,6 8,6 8,6 8,6 8,6

Bé, John Van Antwerp (1994) [1987]. Els Balcans Medievals Tardans: Un estudi crític des de finals del segle XII fins a la conquesta otomana. Ann Arbor, Michigan: Universitat de Michigan Press. ? 4,0 4,1 4,2 4,3 4,4 4,4 4,4 4,4 4,5 4,6 4,6 4,6

1974: Jacoby, David (1974). ? «Catalans, Turcs et Vénitiens en Roumanie (1305–1332): un nouveau témoignage de Marino Sanudo Torsello». Studi medievali, III sèrie (francès). Spoleto. XV: 217-261. Issn 0391-8467.

Kalaitzakis, Theofanis (2 d'abril de 2011). "???????????? ????????? ???? ???? ???? ????????? (1311)". Enciclopèdia del Món Hel·lènic, Boeotia (grec). Fundació del Món Hel·lènic. [Consulta: 25 maig 2018].

El 2006, Peter va ser el primer a fer-ho. El Company de Routledge a les Croades. Londres i Nova York: Routledge. ? 1,0 1,1 1,2 1,3 1,4 1,4 1,4 1,5 1,5 1,6 1,6 1,6 1,6 1,6 1,6

[1995] El 2013, Peter va ser un dels primers a fer-ho. Els francs a l'Egeu, 1204-1500. Nova York i Londres: Routledge. ? 3,0 3,1 3,2 3,3 3,4 3,4 3,4 3,4 3,5 3,5 3,6 3,6 3,6 3,6 3,6

Loenertz, Raymond-Joseph (1975). Les Ghisi, dynasties vénitiens dans l'Archipel (1207–1390) (francès). Florència: Olschki.

[1969] El 1969, Jean va ser un dels primers a fer-ho. "Els estats francs a Grècia, 1204-1311". A Setton, Kenneth M.; ? 1,0 1,1 1,2 El 1997, Harry W. va ser un dels primers a fer-ho. Una història de les croades, Volum II: Les Croades posteriors, 1189–1311 (Segona ed.). Madison, Milwaukee i Londres: Universitat de Wisconsin Press. Modifica la teva reserva web ? 1,0 1,1 1,2 1,3 1,4 1,4 1,4 1,5 1,5 1,6 1,6 1,6 1,6

El 1908 va ser un dels primers a fer-ho. Els llatins al Llevant: Una història de la Grècia franca (1204-1566). L'any 2007, el govern de Las OCLC 563022439.

En Nicol, en Donald M. (1993). Els últims segles de Bizanci, 1261-1453 (Segona ed.). Cambridge: Cambridge Premsa Universitària. ? 1,0 1,1 1,2 1,3 1,4 1,4 1,4 1,5 1,5 1,6 1,6 1,6 1,6 1,6 1,6

Setton, Kenneth M. (anglès) (1975). "Els catalans a Grècia, 1311-1388". A Setton, Kenneth M.; El 1997, Harry W. va ser un dels primers a fer-ho. Una història de les croades, Volum III: Segle XIV i XV. Madison i Londres: Universitat de Wisconsin Press. Modifica la teva reserva en català. ? 3,0 3,1 3,2 3,3 3,4 3,4 3,4 3,4 3,4 3,5 3,6 3,6

Setton, Kenneth M. (anglès) (1976). El Papat i el Llevant (1204-1571), Volum I: Segle XIII i XIV. Filadèlfia: La Societat Filosòfica Americana. ? 1,0 1,1 1,2 1,3 1,4 1,4 1,4 1,5 1,5 1,6 1,6 1,6 1,6

Topping, Peter (1975). "La Morea, 1311-1364". A Setton, Kenneth M.; El 1997, Harry W. va ser un dels primers a fer-ho. Una història de les croades, Volum III: Segle XIV i XV. Madison i Londres: Universitat de Wisconsin Press. Modifica la teva reserva web ? 3,0 3,1 3,2 3,3 3,4 3,4 3,4 3,4 3,4 3,5 3,6 3,6

Bibliografia

Lady Goodenough, ed. (1920–21). La Crònica de Ramon Muntaner (PDF). L'any 2007 té 1.000 habitants.

Migne, Jacques Paul, ed. (1865). Nicephori Gregorae, Bizantina Historiae Libri XXXVII. Patrologia Graeca, vol. 148. París: Garnier.

El 1885, Alfred, ed. (1885). Libro de los fechos et conquistas del principado de la Morea compilado por comandamiento de Don Fray Johan Ferrandez de Heredia, maestro del Hospital de S. Johan de Jerusalem – Chronique de Morée aux Xlle et XlVe siècles, publiée & traduite pour la première fois pour la Société de l'Orient Latin par Alfred Morel-Fatio. Ginebra: Jules-Guillaume Fick.